

เปรียบเทียบการปฏิรูปประเทศระหว่าง
จีน-ญี่ปุ่น-ไทย
ใน
ครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19*

โดย หวางเสี่ยวชิว**

แปลโดย อาทร พึ่งธรรมสาร***

1. แรงดลใจในการศึกษาเปรียบเทียบ

ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 นั้น ภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกได้กลายเป็นภูมิภาคที่มีอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่รวดเร็ว เป็นภูมิภาคที่มีศักยภาพในการพัฒนามากที่สุดในโลก จนถึงกับมีนักวิชาการบางคนพยากรณ์ไว้ว่า ศตวรรษที่ 21 จะเป็น “ศตวรรษแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก” ประเทศญี่ปุ่นที่อยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศจีนที่อยู่ในเอเชียตะวันออก และประเทศไทยที่อยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น เป็นประเทศที่มีความสำคัญสามประเทศในภูมิภาคเอเชียนี้ ประเทศญี่ปุ่นนั้นได้กลายเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจไปแล้ว อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจของจีนในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาอยู่ในอัตราที่สูง ประสบความสำเร็จในการปฏิรูปและเปิดประเทศ ส่วนเศรษฐกิจของไทยก็กำลังรุ่งเรือง อาจกลายเป็น “เสือตัวใหม่” ในเอเชีย (ต้นฉบับใช้คำว่า “มังกรน้อยตัวใหม่”) ความสำเร็จของจีน ญี่ปุ่น และไทยที่เป็นที่ดึงดูด

* ผู้วิจัยได้รับเชิญโดยศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงศึกษศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สมัยรองศาสตราจารย์ ดร. สุรัชย์ ศิริไกร เป็นผู้อำนวยการ โดยผู้วิจัยได้มาเก็บข้อมูลระหว่างวันที่ 31 มีนาคมถึงวันที่ 28 เมษายน 2537

** ศาสตราจารย์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยปักกิ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีน เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญความสัมพันธ์จีน-ญี่ปุ่น

*** รองศาสตราจารย์ ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นประธานศูนย์ญี่ปุ่นศึกษาในช่วงที่ ศาสตราจารย์ หวางเสี่ยวชิว มาเก็บข้อมูลที่ศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา

ความสนใจของชาวโลกในทุกวันนี้ เป็นผลพวงที่มาจากพื้นฐานทางวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ดังนั้นการศึกษาขั้นตอนการพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศสมัยใหม่ของแต่ละประเทศ เพื่อสรุปและวิเคราะห์บทเรียนทางประวัติศาสตร์นั้น จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างมหาศาล

การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา นั้น มักจะเป็นการศึกษาประเทศใดประเทศหนึ่งหรือเปรียบเทียบระหว่าง 2 ประเทศ เหตุที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบการปฏิรูปประเทศในครึ่งหลังศตวรรษที่ 19 และการวิวัฒนาการเป็นประเทศสมัยใหม่ของทั้ง 3 ประเทศในเวลาเดียวกันก็เพราะมีหลายอย่างที่สามารถเปรียบเทียบกันได้ และมีความเกี่ยวพันกันในบางลักษณะ

ประการที่ 1 เวลาหวนรำลึกถึงภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกเมื่อร้อยกว่าปีก่อน ก็จะพบว่าภายใต้กระแสการล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตกนั้น ประเทศมากมายในภูมิภาคนี้พากันตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก เมื่อถึงต้นศตวรรษที่ 20 ทางเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือก็เหลือแต่ประเทศญี่ปุ่น เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประเทศจีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นเหลือแต่ประเทศไทยเท่านั้น ที่ยังรักษาสถานภาพที่เป็นประเทศเอกราชหรืออย่างน้อยในนามว่าเป็นประเทศเอกราชไว้ได้ ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวพันกับขั้นตอนการปฏิรูปและการก้าวสู่ประเทศสมัยใหม่เป็นอย่างมาก เป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

ประการที่ 2 ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19 นั้น ทั้งจีน ญี่ปุ่น และไทยได้ทำการปฏิรูปเป็นเวลาอันยาวนานตั้งหลายสิบปี เป็นการปฏิรูปที่เริ่มจากอำนาจรัฐส่วนบน ที่มีกษัตริย์เป็นพระประมุขแบบจากบนลงล่าง อย่างเช่น “การรณรงค์เพื่อการเรียนรู้จากฝรั่ง” (หยางฮูยิ่นตั้ง) และที่รู้จักกันในนามการปฏิรูปปู้ชี่ของจีน การปฏิรูปสมัยเมจิของญี่ปุ่น และการปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 4 และที่ 5 ของไทย กษัตริย์ของจีน จักรพรรดิของญี่ปุ่นและพระมหากษัตริย์ของไทยที่ทรงริเริ่มในการปฏิรูปประเทศในปลายศตวรรษที่ 19 นั้น เป็นกษัตริย์ที่อยู่ร่วมสมัยด้วยกัน ทรงขึ้นครองราชย์และเสด็จสวรรคตในเวลาห่างกันไม่กี่ปี อย่างเช่นจักรพรรดิเมจิทรงปกครองประเทศระหว่างปี ค.ศ. 1867 - 1912 รัชกาลที่ 5 อยู่ระหว่าง ค.ศ. 1868 - 1910 และกษัตริย์กวางซวี (กวางซู่) อยู่ระหว่าง ค.ศ. 1875 - 1908 ภูมิภาคนี้ จึงหวนและวัตถุประสงค์ในการปฏิรูปของทั้ง 3 ประเทศ ก็คล้ายคลึงกัน แต่รายละเอียด ความลุ่มลึก และผลของการปฏิรูปนั้นไม่ค่อยเหมือนกัน ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาเปรียบเทียบอย่างลึกซึ้ง ถึงจุดต่าง ๆ ที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ความสำเร็จและความล้มเหลวในการปฏิรูปของทั้ง 3 ประเทศนี้

ประการที่ 3 การปฏิรูปกับการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่ในช่วงแรกของทั้ง 3 ประเทศนั้น เริ่มพร้อมกันในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19 การปฏิรูปเป็นตัวนำและเป็นพลังผลักดันให้ประเทศกลายเป็นประเทศสมัยใหม่ ส่วนการพัฒนาให้ประเทศเป็นประเทศสมัยใหม่นั้นเป็นรายละเอียดและเป้าหมายหลักของการปฏิรูป ดังนั้นเราจึงสามารถศึกษาความเกี่ยวพันระหว่างการปฏิรูปกับการพัฒนาให้เป็นประเทศสมัยใหม่ของทั้ง 3 ประเทศได้ ที่สำคัญคือควรมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างเป็นรูปธรรมเกี่ยวกับปัจจัย และขอบเขตต่าง ๆ ในการปฏิรูป รวมทั้งอุปสรรคต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นการศึกษาที่มีคุณค่าทางวิชาการ ทำให้เราสามารถได้บทเรียนจากประวัติศาสตร์ได้

ประการที่ 4 ในการปฏิรูปของจีน ญี่ปุ่น และไทยที่ดำเนินมาในช่วงครึ่งหลังศตวรรษที่ 19 นั้น มีความเกี่ยวพันและเป็นผลกระทบต่อกันและกันอยู่หลาย ๆ ด้าน นับตั้งแต่จังหวัดที่มีการปฏิรูป อันเป็นผลกระทบที่ทั้ง 3 ประเทศได้รับจากประเทศตะวันตกก็มีความเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด ในระหว่างที่ทำการปฏิรูปของทั้ง 3 ประเทศนั้น ก็มีอิทธิพลต่อกันและกัน หรือลอกเลียนและหลีกเลี่ยงอะไรบางอย่างของวิธีการปฏิรูปของอีกประเทศหนึ่ง ตอนที่ผู้วิจัยอ่านและตรวจดูข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ในการปฏิรูปของปลายราชวงศ์ชิง (ชิง) นั้น พบว่ามีบ่อยครั้งที่ชาวจีนได้กล่าวถึงการปฏิรูปของญี่ปุ่นและไทย (ก่อนปี ค.ศ. 1939 และระหว่างปี ค.ศ. 1946 - 1949 ใช้ชื่อว่าสยาม) ในลักษณะประเมินระดับการปฏิรูป เช่น เซฟุเจิงทูตราของชิงประจำประเทศอังกฤษ มีความเห็นว่า **“ประเทศในเอเชียที่เลียนแบบตะวันตกนั้น ตะวันออกไกลมีญี่ปุ่น ทางใต้มีสยาม”**¹

ใน “เชิงป้อซีจ่าจี้” (บันทึกปกิณกะของเชิงป้อซี) จดหมายเหตุที่เก็บรักษาอยู่ในหอสมุดมหาวิทยาลัยปักกิ่งนั้น ได้แนะนำสภาพของการปฏิรูปประเทศของจุฬาลงกรณ์ของไทยที่เรียนรู้จากวิธีการของตะวันตก และแสดงความเห็นว่าประเทศไทย **“จะสำเร็จต่อจากญี่ปุ่น”**²

จะเห็นได้ว่าฝ่ายปฏิรูปของจีนในสมัยนั้นได้ให้ความสำคัญเป็นอย่างมากกับประสบการณ์การปฏิรูปประเทศที่ลอกเลียนจากตะวันตกของประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทย

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ผู้ทำวิจัยจึงได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบการปฏิรูปและการพัฒนาเป็นประเทศสมัยใหม่ของประเทศจีน ญี่ปุ่นและไทยในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19 นี้ ซึ่งเป็นหัวข้อที่ครอบคลุมเนื้อหาที่กว้างมาก งานเขียนนี้จะเน้นประเด็นปัญหาและประสบการณ์

ทางประวัติศาสตร์ที่ได้รับดังต่อไปนี้คือ จังหวะการเริ่มต้นของการปฏิรูป ระดับความลุ่มลึกในการปฏิรูปและความคืบหน้าของการพัฒนา ผู้นำในการปฏิรูปกับประสิทธิผลและอุปสรรคในการปฏิรูป รวมทั้งการพลาดโอกาสในการพัฒนาประเทศเป็นต้น แต่เนื่องจากเนื้อที่กระดาษมีจำกัด จึงขอกล่าวถึงแต่ละประเด็นอย่างย่อ

ขณะที่ทำการศึกษาค้นคว้านั้น ผู้เขียนได้รับเชิญจากศูนย์ภูมิภาคศึกษา มหาวิทยาลัยเคโอ สถาบันสังคมศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยโตเกียว ศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ด้วยการสนับสนุนของสถาบันทั้ง 3 แห่งนี้ สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้ไม่น้อย หนึ่งในช่วงที่เก็บรวบรวมข้อมูลนั้น ยังได้มีโอกาสพบปะพูดคุยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนักวิชาการ ทั้งที่เป็นชาวญี่ปุ่นและชาวไทยหลายท่าน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยชิ้นนี้ จึงขอขอบคุณทุกท่านมา ณ โอกาสนี้

2. จังหวะการเริ่มต้นของการปฏิรูปและการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่

เกี่ยวกับความคิดเห็นที่มีต่อการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่นั้น นักประวัติศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ และนักสังคมศาสตร์ต่างมีคำอธิบายของตนเอง ในงานเขียนนี้จะมองในแง่มุมมองของประวัติศาสตร์ โดยจะมองว่าเป็นขบวนการหรือขั้นตอนทางประวัติศาสตร์ทั้งหมดที่เปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมแบบใหม่ การเริ่มต้นและขั้นตอนการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่ในประเทศตะวันตกที่เป็นรูปแบบนำ กับที่เป็นรูปแบบตามของประเทศตะวันออกนั้น มีลักษณะที่แตกต่างกันอย่างมากมาย ในกรณีของตะวันตกนั้น มักจะเป็นการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาแบบรูปแบบนำโดยมีสาเหตุมาจากการเติบโตของระบบทุนนิยมกับการบุกเบิกตลาดนอกประเทศ ลำดับขั้นตอนนั้นมักจะเริ่มโดยการปฏิวัติพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรมที่เริ่มจากฐานล่างไปสู่ข้างบน และผลักดันให้มีการปฏิรูปทางการเมือง และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ส่วนรูปแบบตามของตะวันออกนั้น ปกติจะเป็นการเริ่มต้นจากแรงกระตุ้นที่มาจากวิกฤตการณ์ประชาชาติ และวิกฤตการณ์ทางสังคมที่เกิดจากแรงบีบคั้นและผลกระทบภายนอก ลำดับขั้นตอนมักจะเริ่มจากฝ่ายปกครองบ้านเมือง ชักนำให้เกิดการปฏิรูปทางการเมืองปกครองแบบจากบนลงล่าง ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการพัฒนาทางเทคโนโลยี

ในที่นี้เรามาศึกษาดูจังหวะที่ทำให้มีการปฏิรูป กับขั้นตอนของความพยายามที่จะก้าวไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ของจีน ญี่ปุ่น และไทยภายใต้แรงกระทบของตะวันตกในกลางศตวรรษที่ 19 ว่ามีความเกี่ยวพันเป็นอิทธิพลต่อกันและมีความแตกต่างกันประการใด

ในปี ค.ศ. 1840 อังกฤษได้ทำสงครามฝิ่นเป็นการรุกรานจีน และในปี ค.ศ. 1842 ได้บีบบังคับให้ราชวงศ์ชิงลงนามใน “สนธิสัญญาอานกิง” ในปี ค.ศ. 1856 อังกฤษกับฝรั่งเศสก็ร่วมกันทำสงครามฝิ่นครั้งที่ 2 มีการบีบบังคับให้รัฐบาลราชวงศ์ชิงลงนามใน “สนธิสัญญาเทียนสิน” ในปี ค.ศ. 1858 และลงนามใน “สนธิสัญญาปักกิ่ง” ในปี ค.ศ. 1860 ประเทศจีนเลยถูกบีบโดยตะวันตก ต้องเปิดประเทศและกำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์ประชาชาติ

มหาอำนาจตะวันตกได้ใช้สงครามฝิ่น เป็นข้ออ้างในการข่มขู่ญี่ปุ่นและไทยให้เปิดประเทศ และใช้สนธิสัญญาที่ได้ลงนามกับรัฐบาลราชวงศ์ชิงเป็นแบบอย่างในการขอทำสนธิสัญญากับญี่ปุ่นและไทย พระราชสาส์น (หัตถเลขานี้) ที่พระเจ้าวิลเลียมที่ 2 ของประเทศฮอลแลนด์ส่งถึงจักรพรรดิญี่ปุ่นในปี ค.ศ. 1844 นั้น ได้ทรงแนะนำให้ญี่ปุ่นเปิดประเทศโดยให้ดูตัวอย่างของสงครามฝิ่น ในปี ค.ศ. 1854 กองเรือสหรัฐอเมริกาที่นำโดยนายพลเรือเปออร์รี่ที่แล่นจากฮ่องกงไปยังอ่าวเอโดะนั้น ได้บีบบังคับให้บากุฟูของญี่ปุ่นลงนามใน “สนธิสัญญาอเมริกา - ญี่ปุ่น ในคานากาวา” โดยดูแบบอย่างสนธิสัญญาที่ได้ทำกับจีน และบีบบังคับให้ญี่ปุ่นยุติการปิดประเทศ ในปี ค.ศ. 1855 สหรัฐอเมริกาได้ทำการย้ายนายเฮริส (Harris) กงสุลที่ประจำเมืองหนิงปอ ในประเทศจีนไปเป็นกงสุลคนแรกที่เป็นประจำในประเทศญี่ปุ่น ในปี ค.ศ. 1858 กงสุลผู้นี้ได้บีบบังคับให้ญี่ปุ่นทำ “สนธิสัญญาสันถวไมตรีและการค้าญี่ปุ่น-อเมริกา” โดยนำเหตุการณ์สงครามฝิ่นครั้งที่สองเป็นตัวอย่าง ในการข่มขู่ หลังจากนั้น อังกฤษ ฝรั่งเศสและรัสเซีย ต่างก็พากันขอทำสนธิสัญญาทางการค้าชื่อว่า “สนธิสัญญา 5 ประเทศในปารีส” โดยใช้แบบอย่างของ “สนธิสัญญาเทียนสิน” ที่นำสังเกตก็คือ Elgin ขุนพิเศษของอังกฤษ Gros ขุนพิเศษของฝรั่งเศสและ Putiatine ขุนพิเศษของรัสเซียที่เป็นตัวแทนประเทศมหาอำนาจที่ลงนามในสนธิสัญญากับประเทศญี่ปุ่นนั้น ล้วนเป็นคนที่ยังมีชีวิตจากภารกิจในการไปลงนามใน “สนธิสัญญาเทียนสิน” ก่อนหน้านั้นไม่นานทั้งสิ้น

ในปี ค.ศ. 1855 นายบาวริง (Bowring) กงสุลอังกฤษประจำประเทศจีนและยังคงควบตำแหน่งผู้ว่าฮ่องกงนั้น ได้นำคณะทูตมายังสยาม (ไทย) โดยมีเรือรบอังกฤษที่เคยร่วมทำ

สงครามฝิ่นคอยค้ำกันในการเดินทางครั้งนั้น นายบาวริงได้บังคับให้สยามทำ “สัญญาว่าด้วยการค้าระหว่างสยามกับอังกฤษ” (ที่เรารู้จักกันในนาม “สัญญาบาวริง”) ทางอังกฤษได้รับสิทธิพิเศษไปมากมาย จากนั้นนายเฮริส กงสุลสหรัฐอเมริกาประจำประเทศญี่ปุ่นก็ได้มาที่กรุงเทพฯ และได้ทำ “สัญญาว่าด้วยการค้าระหว่างสยามและอเมริกา” และแล้วนายมงติญี (Montigny) กงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองเชียงไฮ้ก็ได้มาที่กรุงเทพฯ เช่นกัน บังคับไทยให้ทำ “สัญญาว่าด้วยการค้าระหว่างสยามและฝรั่งเศส” หลังจากนั้นไม่นาน นายมงติญีก็ย้ายมาประจำที่สยาม ต่อมาก็ย้ายไปเป็นกงสุลใหญ่ประจำเชียงไฮ้และเมืองกวางเจาในประเทศจีนอีก

จากเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจะเห็นได้ว่า ในกลางศตวรรษที่ 19 จีน ญี่ปุ่น และไทยต่างก็ได้รับผลกระทบจากมหาอำนาจตะวันตกแบบถูกรุกรานหรือข่มขู่ ต่างมีศัตรูนอกประเทศเหมือนกัน นักล่าอาณานิคมอย่าง นายเฮริส นายบาวริง และนายมงติญี ของประเทศตะวันตกต่างก็มีบทบาทอันสำคัญในการเจรจากับจีน ญี่ปุ่น กับไทย หรือจีนกับไทย สถานภาพของจีน ญี่ปุ่น และไทยจึงมีความคล้ายคลึงกัน ต่างถูกบังคับให้ทำสนธิสัญญาไม่เสมอภาคที่ต้องให้สิทธิประโยชน์พิเศษให้แก่คู่สัญญาตะวันตก ต้องสูญเสียอำนาจอศาลให้อีกฝ่ายมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และมีอาจเก็บภาษีศุลกากรตามที่ตนกำหนด ทำให้ต้องสูญเสียอำนาจอธิปไตยไปมากมาย แต่ก็ด้วยอำนาจบีบรัดจากภายนอกและการตระหนักถึงวิกฤตการณ์ที่มีต่อความอยู่รอดของประชาชาติ ที่ได้กระตุ้นให้ผู้ปกครองของทั้ง 3 ประเทศเกิดความตั้งใจที่จะปฏิรูปประเทศ กลายเป็นจังหวะการเริ่มต้นการปฏิรูปและก้าวไปสู่ประเทศสมัยใหม่

อย่างไรก็ตาม ผู้ปกครองประเทศของจีน ญี่ปุ่น และไทยนั้น มีความริเริ่มที่ไม่เหมือนกัน ในการปฏิรูปประเทศภายใต้ผลกระทบจากอิทธิพลตะวันตก แม้ว่าสงครามฝิ่นได้ทำให้ขุนนางจีนบางคน อย่างเช่นหลินเจ้อสวี่ และวู๋เยนเป็นต้น สามารถลืมหูลืมตาเห็นสภาพของโลกที่แท้จริง สนับสนุนให้ “เรียนรู้ข้อดีของฝรั่งเพื่อป้องกันฝรั่ง” แต่จักรพรรดิและเสนาบดีที่มีตำแหน่งสำคัญ ๆ ในราชสำนักของราชวงศ์ชิงนั้น ไม่ได้รับบทเรียนอะไรจากความพ่ายแพ้ในสงครามฝิ่นเลยลุ่มหลงในการเจรจาสงบศึก ขอเพียงแต่ตัวเองอยู่รอด มิได้ไปสนใจสถานการณ์ของโลก และหาหนทางปฏิรูปและป้องกันประเทศ กลับประณามการเรียนรู้เทคนิคตะวันตกในการต่อเรือและทำปืนใหญ่สมัยใหม่ว่าเป็นการ “สิ้นเปลือง” การแปลหนังสือตะวันตกเพื่อให้เข้าใจต่างประเทศนั้นคือ “เรื่องมาก” ปล่อยให้เวลายาวนานตั้ง 20 ปี ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1840 - 1860 ผ่านไปโดยเปล่า

ประโยชน์ พลาดโอกาสในการปฏิรูปประเทศ จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1860 กองทหารอังกฤษ ฝรั่งเศสบุกถึงกรุงปักกิ่ง เผาพระราชอุทยานหยวนหมิงหยวน และเกิดการลุกฮือของไท่ผิงเทียนกั๋ว (ขบถไท่ผิง) ที่ลามไปทั่วทั้งภาคใต้ของแม่น้ำแยงซี ถึงขนาดยึดครองเมืองนานกิงได้ และภายใต้ ปัญหาภายในและภายนอกประเทศเช่นนี้ ฝ่ายปกครองบ้านเมืองของราชวงศ์ชิงจึงเกิดอาการ ผวาร้องว่า **“เกิดเหตุร้ายที่ไม่เคยปรากฏในรอบหลายพันปี”** เพื่อที่จะแก้ไขวิกฤตการณ์ในการปกครอง ก็เลยมีการรณรงค์เรียนรู้เรื่องราวของฝรั่ง โดยจะเรียนรู้เรื่องเทคโนโลยี และทางการทหารของตะวันตกเป็นสำคัญ คือ **“รณรงค์เพื่อให้ตัวเองเข้มแข็ง”** หรือ **“ถงกวางชิงเจ็ง”** (การปกครองรูปแบบใหม่ในรัชสมัยกษัตริย์ถงจื้อ กับรัชสมัยกวางซวี) นั่นคือ จัหวะการปฏิรูป ครั้งแรกของประเทศจีน

สงครามฝิ่นที่เกิดในประเทศจีนได้ทำให้ประเทศญี่ปุ่นเกิดการแตกตื่น ทำให้ฝ่ายปกครองประเทศของญี่ปุ่นตระหนักถึงวิกฤตการณ์ที่อยู่ใกล้ตัว หวั่นเกรงว่า **“ไม่นานคงถึงญี่ปุ่น”** ผู้รู้ทั้งหลายได้วิเคราะห์และสรุปสาเหตุแห่งความพ่ายแพ้ของจีนในสงครามฝิ่น และตระหนักดีว่า หากญี่ปุ่นไม่ยอมชำระรอยเหตุการณ์ในจีนก็ต้องเรียนรู้วิทยาการของตะวันตกและทำการปฏิรูปประเทศเสีย ในปี ค.ศ. 1858 โสตตะ มาซามุเนะ เสนาบดีระดับโลจิว (ตำแหน่งสูงสุดของผู้ดูแลรัฐกิจในระบบการปกครองของบากูฟุ) ได้ชี้ให้เห็นว่า **“จีนเกาะติดอยู่กับวิถีโบราณ ญี่ปุ่นควรเรียนรู้วิธีการของตะวันตกก่อนจะประสบความพ่ายแพ้”**³ ดังนั้นในทศวรรษที่ 1850 และ 1860 ทั้งบากูฟุและฮัน (แคว้นแคว้นที่ปกครองโดยไดเมียว) ทั้งหลายต่างพากันปฏิรูป เช่นเรียนรู้วิธีการต่อเรือและหล่อปืนใหญ่แบบตะวันตก ฝึกกองทัพแบบใหม่ สร้างคนที่มีความรู้วิทยาการแบบตะวันตก เป็นต้น **“ให้กั๋วจื้อ”** (ประเทศโพ้นทะเล) หนังสืออันมีชื่อเสียงของวูยเหยน นักคิด นักปฏิรูปของจีน ซึ่งเป็นหนังสือเกี่ยวกับภูมิศาสตร์และการป้องกันประเทศของประเทศต่าง ๆ ได้รับความสนใจจากฝ่ายปกครองประเทศของประเทศญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก อ่านกันอย่างแพร่หลายในญี่ปุ่นแม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะไม่ได้รับการสนใจในประเทศจีนเองก็ตาม ที่ประเทศญี่ปุ่นมีการแปลหนังสือเล่มนี้ถึง 20 กว่าสำนวน ได้รับการยกย่องว่า **“ตำราที่บุรุษทั้งชาติควรอ่าน”**⁴ นักปฏิรูปญี่ปุ่นได้เรียนรู้จากบทเรียนในสงครามฝิ่นและ “ขบถไท่ผิง” พวกเขาไร้อันกลางและชั้นผู้น้อยในขณะฉิมะและโชชิวได้ทำการโค่นล้มบากูฟุที่เป็นรัฐบาลปกครองประเทศญี่ปุ่นอยู่ในสมัยนั้น ผลักดันให้มีการ **“ปฏิรูปเมจิ”** ที่มีการปฏิรูปอย่างทั่วถึงเปรียบเทียบกับประเทศจีนแล้ว ฝ่ายปกครองประเทศของญี่ปุ่นมีความสำคัญทางวิกฤตการณ์มากกว่าของฝ่ายจีนมากมาย นัก-

ปฏิรูปญี่ปุ่นกลุ่มนี้ได้ใช้โอกาสนี้ริเริ่มการปฏิรูปและพัฒนาประเทศญี่ปุ่นให้เป็นอารยะประเทศ พวกเขาคุมอำนาจที่จะกำหนดชะตาชีวิตของชาติบ้านเมืองไว้ได้

ในกรณีของประเทศไทยนั้น หลังจากที่รัชกาลที่ 4 ได้ขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. 1851 แล้ว พระองค์เห็นตัวอย่างที่ประเทศจีนถูกประเทศตะวันตกรุกราน ญี่ปุ่นถูกบังคับให้เปิดประเทศ พม่าและเวียดนามที่เป็นประเทศเพื่อนบ้านถูกอังกฤษและฝรั่งเศสยึดครอง ก็ทรงตระหนักถึงวิกฤตการณ์อันร้ายแรงเช่นกัน พระองค์ทรงเห็นว่ามิแต่เรียนรู้จากตะวันตกและทำการปฏิรูปประเทศเท่านั้น ชาติบ้านเมืองจึงอยู่รอดได้ พระองค์จึงทรงดำเนินนโยบายที่เปิดกว้างและสมเหตุสมผล ได้ทรงริเริ่มให้มีการปฏิรูปในหลายด้าน พระราชโอรสของพระองค์ที่ทรงขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. 1868 เป็นรัชกาลที่ 5 นั้น ก็ทรงตระหนักดีเช่นกันว่า เพื่อความอยู่รอดของชาติบ้านเมือง และให้รอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นอย่างพม่าที่เป็นประเทศเพื่อนบ้านแล้ว ก็ต้อง “ลงมือปฏิรูป” เพื่อที่จะแก้ไขวิกฤตการณ์ประชาชาติ นี้เป็นจังหวะและแรงผลักดันให้รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ทรงริเริ่มการปฏิรูปประเทศ

ทั้งจีน ญี่ปุ่น และไทย ต่างก็เป็นประเทศที่ถูกกดดันโดยมหาอำนาจตะวันตก แต่แรงกดดันมีมากน้อยต่างกัน ประเทศจีนมีเนื้อที่กว้างใหญ่ไพศาลและอุดมสมบูรณ์มาก เป็นแหล่งสำคัญสำหรับการขยายอิทธิพลมาสู่ตะวันออกของมหาอำนาจตะวันตก ประเทศมหาอำนาจเหล่านั้นได้ทำสงครามขนาดใหญ่รุกรานประเทศจีนครั้งแล้วครั้งเล่า พยายามกำจัดความพยายามที่จะทำให้ชาติบ้านเมืองอยู่รอดและเข้มแข็งในจีน โดยเปรียบเทียบกันแล้วในสายตาของมหาอำนาจตะวันตกนั้น ญี่ปุ่นยังไม่ใช่จุดสำคัญที่จะขยายอิทธิพลมาสู่เอเชีย ด้วยประเทศมหาอำนาจตะวันตกมีความขัดแย้งกันเอง และต่างก็ติดพันกับการรณรงค์ต่อสู้เพื่อเอกราชในประเทศอาณานิคมของตน ประเทศมหาอำนาจเหล่านั้นจึงยังไม่ได้ “เปิดศึก” กับญี่ปุ่น ทำให้การปฏิรูปของญี่ปุ่นดำเนินไปได้ด้วยดี ในสภาพแวดล้อมนานาชาติที่ค่อนข้างเอื้ออำนวยประเทศไทยที่อยู่ในเอเชียอาคเนย์นั้น แม้จะเป็นที่จ้องมองของมหาอำนาจตะวันตก แต่เนื่องจากเป็นประเทศกันชนด้วย ตั้งอยู่ระหว่างอาณานิคมและเขตอิทธิพลของอังกฤษกับฝรั่งเศส อาศัยความขัดแย้งทางผลประโยชน์ของประเทศล่าเมืองขึ้นทั้ง 2 นี้ เอื้ออำนวยต่อการธำรงไว้ซึ่งเอกราชของไทยเช่นกัน

สรุปแล้วก็คือ ในกลางศตวรรษที่ 19 นั้น ภายใต้ผลกระทบของการแผ่อิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก วิกฤตการณ์ที่ทำทลายความอยู่รอดของชาติบ้านเมืองเป็นจังหวะที่ทำให้ฝ่ายปกครองประเทศของทั้ง 3 ประเทศริเริ่มการปฏิรูป และการปฏิรูปก็เป็นตัวนำทำให้ประเทศพัฒนาสู่ความเป็นสมัยใหม่ เราอาจบอกได้ว่า โดยพื้นฐานแล้วมีการเริ่มปฏิรูปจากจุดเริ่มต้นเดียวกัน ต่างก็ยังมีโอกาสและความเป็นไปได้ในการเลือกทางเดินและกำหนดชะตาของชาติบ้านเมืองตัวเอง แต่เนื่องจากเวลาและรูปแบบที่เปิดประเทศกับแรงกดดันจากภายนอกที่หนักเบาไม่เหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเข้าใจต่อสถานการณ์ของโลก ความสำนึกถึงวิกฤตการณ์ ความคิดริเริ่มที่จะปฏิรูปที่มีอยู่ในหัวของฝ่ายปกครองประเทศทั้ง 3 มีความแตกต่างกัน มีผลทำให้การปฏิรูปและการพัฒนาให้ชาติบ้านเมืองเป็นสมัยใหม่ของทั้ง 3 ประเทศมีความแตกต่างกันไปด้วย

3. ระดับความลุ่มลึกในการปฏิรูปและความคืบหน้าในการพัฒนา

หลังจากประเทศตะวันตกออกได้ริเริ่มขั้นตอนการปฏิรูปประเทศที่เป็นการพัฒนาในรูปแบบตามแล้ว โดยทั่วไปนั้นจะปฏิรูปด้วยการเลียนแบบการพัฒนาขั้นพื้นฐานแบบประเทศตะวันตก ในระดับการเลียนแบบตะวันตกก็มักจะเริ่มที่การพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีไปสู่ทางด้านระบบ จากนั้นก็ลึกเข้าไปในด้านจิตใจ ทั้ง 3 ด้านนี้จะมีปฏิสัมพันธ์กันและกัน ในครึ่งหลังศตวรรษที่ 19 นั้น ฝ่ายปกครองประเทศของจีน ญี่ปุ่น และไทย อาศัยจังหวะของวิกฤตการณ์ประชาชาติที่เกิดจากผลกระทบในการแผ่อิทธิพลของตะวันตกมาสู่ตะวันออก มีวัตถุประสงค์ที่จะเรียนรู้จากตะวันตก สร้างชาติให้เข้มแข็งและมั่นคง เพื่อความอยู่รอดของชาติบ้านเมือง มีการไล่กวดกันในการปฏิรูป แต่ด้วยแรงดลใจอย่างเป็นรูปธรรมในการปฏิรูป ปรัชญาชั้นนำ และมาตรการที่แตกต่างกัน ระดับและความคืบหน้าของการพัฒนาจึงแตกต่างกันมหาศาล

ฝ่ายปกครองของราชวงศ์ชิงนั้น ได้เริ่ม “การรณรงค์เพื่อการเรียนรู้จากฝรั่ง” (หยางชู่ยิ่นตั้ง) ภายใต้แรงกดดันของการรุกรานของประเทศตะวันตกกับการลุกฮือของชาวนา ในสายตาของพวกเขาเห็นว่าการจะดำรงไว้ซึ่งการปกครองของตนนั้นก่อนอื่นต้องปราบปรามการลุกฮือของชาวนา เสนาบดีอัครราชทูตที่มีศักดิ์เป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ได้พูดไว้อย่างชัดเจนว่า การลุกฮือของชาวนาเป็น “หอกข้างแคร่” ส่วนการรุกรานของชาติตะวันตกเป็นแค่ “ระคายผิว”⁵ เท่านั้น

ดังนั้นมาตรการแรกของ “รณรงค์เพื่อการเรียนรู้จากฝรั่ง” ของกลุ่มสนับสนุนการรณรงค์นี้คือการฝึกทหารแบบตะวันตก ซื่อและสร้างปืนกับปืนใหญ่ สร้างอุตสาหกรรมผลิตอาวุธ เช่น โรงงานผลิตอาวุธอันซิงที่เสนาบดีเจิ้งกั้วฟันเสนอให้สร้างขึ้นในปี ค.ศ. 1861 กับกรมอาวุธปืนใหญ่ เชียงไฮ้ที่เสนาบดีหลี่หงจ้ง เสนอให้สร้างขึ้นในปี ค.ศ. 1862 นั้น ต่างก็เป็นการผลิตอาวุธที่ใช้ปราบปรามการลุกฮือไต้หวัน (ขบถไทเพง) ทั้งสิ้น หลังจากสามารถปราบปรามการลุกฮือนี้ได้แล้ว จึงได้หันมาเสริมแนวชายฝั่งป้องกันทางทะเล ป้องกันการรุกรานจากต่างชาติ กลุ่ม “รณรงค์เพื่อการเรียนรู้จากฝรั่ง” ได้ทยอยสร้างโรงงานอุตสาหกรรมอาวุธเจียงหนาน (เจียงหนานจื่อเจ้าจ้งจี้) กรมนาวิแห่งเมืองฝูโจว (ฝูโจวฉวนเจ็งจี้) ที่เป็นโครงการใหญ่ทางอุตสาหกรรมด้านการทหาร รวมทั้งก่อตั้งกองทัพเรือสมัยใหม่ด้วย และเนื่องจากอุตสาหกรรมทางการทหารกับการสร้างกองทัพเรือต้องใช้งบประมาณมหาศาล ต้องคอยป้อนวัตถุดิบกับเชื้อเพลิงและการลำเลียงขนย้ายสิ่งของเหล่านั้นด้วย จึงได้กำหนดให้มีการสร้างอุตสาหกรรมเชิงพาณิชย์ด้วย มีการก่อตั้งกรมเหมืองแร่ไคผิง (ไคผิงชว้างจู้) กรมเครื่องจักรทอผ้าแห่งเมืองเชียงไฮ้ (ชิ่งไห้จี้ชี่จื่อปู้จี้) กรมพาณิชย์นาวิ (หลุนฉวนเจาซางจี้) และโรงงานอุตสาหกรรมฮั่นหยาง (ฮั่นหยางเถ่งฉ่าง) เป็นต้น ที่เป็นอุตสาหกรรมเชิงพาณิชย์ การเรียนรู้เรื่องราวตะวันตกของกลุ่ม “รณรงค์เพื่อการเรียนรู้จากฝรั่ง” เน้นการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีของตะวันตกอยู่ตลอดเวลา ทางด้านการบริหารและการศึกษาบางด้านนั้นพัฒนาไปแบบตบสนองเพราะมีความจำเป็น เช่น เพื่อเป็นการสนองความต้องการในการเจรจากับต่างประเทศ ได้มีการจัดตั้งหน่วยงานที่ดูแลงานวิเทศสัมพันธ์ในปี ค.ศ. 1861 และเพื่อผลิตล่ามและผู้เชี่ยวชาญทางด้านอุตสาหกรรมทหาร ได้เปิดสมาคมภาษาต่างประเทศจิงซื่อ (จิงซื่อถงเหวินกัวน) และโรงเรียนภาษาต่างประเทศแห่งนครเชียงไฮ้ (ชิ่งไห้กัวงฝิงเหยนกัวน) เป็นต้น ที่เป็นโรงเรียนภาษาต่างประเทศ กับโรงเรียนการเดินทางเรือแห่งเมืองฝูโจว ในปี ค.ศ. 1872 ได้เริ่มส่งเยาวชนไปเรียนที่สหรัฐอเมริกา จากนั้นได้ส่งนักเรียนไปเรียนการทหารและวิศวกรรมศาสตร์ที่ยุโรป

ขั้นตอนการปฏิรูปที่กล่าวมานี้ อย่างน้อยก็ถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นในการพัฒนาทางด้านการป้องกันประเทศ ทางด้านอุตสาหกรรมและทางการศึกษา แต่ด้วยความคับแคบของผู้นำกลุ่ม “รณรงค์เพื่อการเรียนรู้จากฝรั่ง” ทำให้ขาดโครงการพัฒนาที่รอบด้านในระยะยาว การปฏิรูปมีลักษณะกระท่อนกระแท่นและขาดความกระตือรือร้น โดยเฉพาะคำขวัญที่ว่า “จงถึชียง” ที่เป็นความคิดชั้นนำนั้น เป็นอุปสรรคอันร้ายแรงที่ขัดขวางระดับและความคืบหน้าของการปฏิรูป

คำว่า “จงถึซึยง” คือใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เรียนรู้จากตะวันตกเพื่ออำรงรักษาไว้ซึ่งตัว (ถึ) ที่เป็นระบบศักดินาและจริยธรรมของจีน ความคิดนี้แม้เคยเป็นการกฤษฎาไปสู่การปฏิรูปในตอนแรก ๆ และสามารถลดแรงต่อต้านได้บ้าง แต่ก็เป็นอุปสรรคเมื่อมีการปฏิรูปมากขึ้นนายหลี่ฝงจิ้ง ผู้นำกลุ่ม “รณรงศ์เพื่อการเรียนรู้จากฝรั่ง” ตอนพบกับนายโมริ อาริโนริ (ค.ศ. 1847 - 1889) ทูตญี่ปุ่นประจำประเทศจีนในเดือนมกราคม ค.ศ. 1876 นั้น ได้แสดงท่าทีอันเด็ดเดี่ยวในเรื่องที่จีนจะไม่เปลี่ยนระบบและการแต่งกายแบบที่ญี่ปุ่นปฏิบัติเป็นอันขาดว่า **“มีแต่อาวุธ ทางรถไฟ โทรศัทพ์และเครื่องจักรที่เป็นสิ่งจำเป็นและของที่ดีที่สุดของตะวันตกเท่านั้น ที่เราจำเป็นจะต้องเอาจากต่างประเทศ”**⁶ การที่กลุ่ม “รณรงศ์เพื่อการเรียนรู้จากฝรั่ง” ปฏิเสธที่จะปฏิรูปทางระบบโดยเฉพาะระบบการเมืองนั้น ทำให้การปฏิรูปของกลุ่มนี้หยุดอยู่บนระดับการปฏิรูปทางด้านวัตถุ เป็นอุปสรรคอย่างมากที่จะปฏิรูปในระดับที่ลุ่มลึก ทำให้การคืบหน้าของการก้าวสู่ประเทศทันสมัยของจีนเป็นไปอย่างเชื่องช้า การแพ้สงครามในสงครามราชวงศ์ชิง-ญี่ปุ่นในปี ค.ศ. 1895 นั้น ส่อให้เห็นถึงการพ่ายแพ้ในยกแรกของการแข่งขันในการปฏิรูปที่จะให้ประเทศเป็นประเทศสมัยใหม่ของจีน

ส่วนฝ่ายสนับสนุนการปฏิรูปของจีนพยายามสนับสนุนให้เลียนแบบตะวันตกกับญี่ปุ่น ให้มีการปฏิรูปทางด้านระบบ นายคังหยิวเหวย ผู้นำกลุ่มปฏิรูปเสนอว่า **“ให้นับถือคัตรูอันร้ายกาจเป็นอาจารย์”**⁷ ทั้งยังได้ถวาย “ประวัติการปฏิรูปของญี่ปุ่น” แต่จักรพรรดิกวางซุ (กวางซื่อ) สรุประสพการณปฏิรูปของประเทศญี่ปุ่นเพื่อเป็นแนวทางให้จีนปฏิบัติ โดยเข้าใจว่าหากปฏิรูปตามแบบญี่ปุ่นแล้ว “ทุกอย่างก็จะเรียบร้อย” จักรพรรดิกวางซุทรงรับข้อเสนอแนะของกลุ่มปฏิรูปนี้ มีรับสั่งในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1898 ให้เปลี่ยนแปลงและปฏิรูป โดยเริ่มจากระบบขุนนาง ให้มีการคัดคนที่ไม่ค่อยมีงานทำออกจากตำแหน่ง แม้ยังไม่ได้มีการจัดตั้งกรมกองที่ดูแลการเกษตร อุตสาหกรรมและการพาณิชย์ ยังไม่ได้ยกเลิกการสอบขุนนางก็ตาม ได้มีการนำระบบการทหารมาใช้ จะทำการปฏิรูปทางการเมือง เศรษฐกิจ การทหาร และทางด้านวัฒนธรรม เป็นต้น เพื่อที่จะให้การปฏิรูปมีความลุ่มลึกและรอบด้าน แต่น่าเสียดายที่อำนาจของกลุ่มอนุรักษ์นิยมกับฝ่ายปฏิรูปห่างไกลกันมาก การปฏิรูปอู่ซื่อ (การปฏิรูปที่มีนายคังหยิวเหวยเป็นตัวผลักดันโดยได้รับความเห็นชอบจากจักรพรรดิกวางซุ) ครั้งนี้ ก็ถูกปราบปรามโดยกลุ่มอนุรักษ์ที่ต่อต้านที่มีพระนางซุสีไทเฮาเป็นแกนนำ หลังดำเนินการปฏิรูปได้ 103 วัน และภายใต้

สภาพการณ์ที่เลวร้ายทั้งภายในและภายนอกประเทศ ประเทศจีนก็ได้สูญเสียอำนาจในการเลือก
 เดินทางไปสู่ความเป็นสมัยใหม่เสียแล้ว

การปฏิรูปของบากุฟุกับฮันที่เป็นแวนแคว้นต่าง ๆ ในญี่ปุ่นในทศวรรษที่ 1850 และ
 1860 นั้น ก็เน้นการพัฒนาทางด้านอาวุธและทางด้านวัตถุเช่นกัน อย่างเช่นเรียนรู้อุตสาหกรรม
 และเทคโนโลยีตะวันตกเพื่อต่อเรือ หล่อปืนใหญ่และฝึกทหารแบบใหม่เป็นต้น หลังเริ่มการ
 ปฏิรูปสมัยเมจิในปี ค.ศ. 1868 แล้ว ก็ได้ทำการปฏิรูปในทุก ๆ ด้าน ในวันที่ 6 เดือนเมษายน
 ค.ศ. 1868 ตอนจักรพรรดิเมจิพร้อมด้วยขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ประกอบพิธีบวงสรวงฟ้าดินนั้นได้มี
 การอ่านคำแถลงของรัฐบาลเมจิที่มีข้อความว่า

“จะจัดตั้งสภา ทุกอย่างตัดสินโดยมติรวม”

“เลิกลัทธิธรรมเนียมอันเก่าแก่”

“หาความรู้เกี่ยวกับโลกนี้”

เป็นต้น ที่เป็นปฏิญาณ 5 ข้อ รวมทั้งประกาศว่าจะสร้างญี่ปุ่น “ให้เปลี่ยนแปลงชนิดที่ไม่เคยมี
 มาก่อน”⁸

รัฐบาลในนามของจักรพรรดิเมจิได้ลงมือปฏิรูประบบขุนนางมาเป็นระบบราชการ ตาม
 ด้วยการยกเลิกแวนแคว้น (ฮัน) ให้มาเป็นจังหวัด (Haihanchiken) ยกเลิกเบี้ยหวัดบ้านาณูสมัย
 ศักดินา ปฏิรูประบบการเก็บภาษีที่ดิน หลังปี ค.ศ. 1878 ส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรม
 พัฒนาญี่ปุ่นให้เป็นอารยะประเทศ ให้มีความมั่งคั่งและเข้มแข็งทางการทหาร (Fukoku-
 kyohei) รวมสามนโยบายหลัก แนวคิดหลักในการปฏิรูปประเทศทั้งหมดเรียนเอาจากตะวันตก
 จะ “ลอบกราบเอเชียไปอยู่ยุโรป” จะสร้างญี่ปุ่นให้เป็นประเทศทุนนิยมสมัยใหม่ที่เคียงบ่าเคียง-
 ไหลกับมหาอำนาจในยุโรปและสหรัฐอเมริกาให้ได้ ด้วยเป้าหมายที่เต็มไปด้วยความกระตือ-
 รือร้อนและยิ่งใหญ่ยาวไกลนี้ ความคืบหน้าของการปฏิรูปสมัยเมจิเป็นที่น่าพอใจทุก ๆ ด้าน และ
 ปฏิรูปได้อย่างลุ่มลึก ในปี ค.ศ. 1889 ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญเมจิในปี ค.ศ. 1890 ได้เปิดสภา
 ในปี ค.ศ. 1894 ทำ “สนธิสัญญาว่าด้วยการค้าและการเดินเรือญี่ปุ่น-อังกฤษฉบับแก้ไข” เป็น
 การยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอันเป็นสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคเดิม ในปี ค.ศ. 1897 จัด
 ตั้งระบบการเงินมาตรฐานทองคำเป็นต้น โดยพื้นฐานแล้วญี่ปุ่นกำลังก้าวสู่การเป็นประเทศ
 ทุนนิยมสมัยใหม่ประเทศหนึ่ง

ในกรณีของไทยนั้น แรงจูงใจและเป้าหมายในการปฏิรูปประเทศของฝ่ายปกครองก็เพื่อตอบโต้กับภัยคุกคามภายนอก เพื่อความอยู่รอดของชาติบ้านเมือง พวกเขาตระหนักดีว่า หากต้องการให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของตะวันตก ไม่ให้มีชะตากรรมเช่นเดียวกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างพม่ากับเวียดนามแล้ว ก็ควรจะริเริ่มด้วยตัวเองในการปฏิรูปขนบธรรมเนียมประเพณี การปกครองและเศรษฐกิจ **“ปกครองประเทศได้ดีตามที่แพร่หลายในทวีปยุโรป”** ทำให้ไทยเป็นประเทศอารยะเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ของโลก ความคิดชั้นนำเช่นนี้ถือว่เป็น **“ก้าวหน้าและป้องกันตัวเองได้”** รัชกาลที่ 5 ทรงได้ปรารภไว้ว่า **“ปัญหาที่เผชิญหน้าพวกเราที่ใหญ่หลวงที่สุดคือการปกป้องแผ่นดินของเรา”** **“ทุกวันนี้ทางซ้ายของเรามีอังกฤษและทางขวามีฝรั่งเศส พวกเราอาจจะอยู่อย่างโดดเดี่ยวเช่นในอดีตได้”** พระองค์ทรงเห็นว่า **“การป้องกันชาติบ้านเมืองนั้น มีอยู่ 3 วิธีที่ใช้ได้ผล นั่นคือ มีความสัมพันธ์ทางการทูตที่ดี มีกำลังที่จะปกป้องแผ่นดินได้ และมีการปกครองที่ดี”**⁹ (ข้อความนี้มิได้ตรวจเช็คกับต้นฉบับเดิม เป็นการแปลจากผู้เขียนอ้างอิงจากการแปลเป็นภาษาจีนแล้วอีกต่อหนึ่ง ผู้แปล)

การปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น เริ่มจากชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมกับการศึกษาและมารยาทต่าง ๆ เช่น ยกเลิกการหมอบคลานต่อหน้าพระพักตร์ เลิกธรรมเนียมเก่าที่ประชาชนจะต้องคอยหลบเวลาพระเจ้าแผ่นดินออกเสด็จ พระองค์ทรงอนุญาตให้ประชาชนร้องทุกข์ด้วยการตีกองหน้าพระราชวังได้ นอกจากนั้นมีการฝึกกองทัพตามแบบตะวันตก จัดตั้งทหารราบ ทหารปืนใหญ่สมัยใหม่ ทางด้านเศรษฐกิจได้ตั้งโรงษาปณ์ สร้างคู่อเรือ เป็นต้น ที่สำคัญคือ ปฏิรูประบบศักดินาดั้งเดิม มีการใช้วิธีจ้างคนมาทำการก่อสร้างสาธารณูปโภคแทนการบังคับแรงงานไพร่มาทำงานโดยไม่มีค่าจ้าง มีการออกกฎหมายห้ามซื้อขายทาส อนุญาตให้ทาสไถ่ตัวได้ ซึ่งเป็นการปฏิรูปในระบบต่าง ๆ

ในกรณีของรัชกาลที่ 5 นั้น หลังจากทรงปกครองประเทศด้วยพระองค์เองในปี ค.ศ. 1873 แล้ว พระองค์ได้ทรงขยายขอบข่ายและระดับในการปฏิรูป พระองค์ทรงเลิกทาสและให้ยกเลิกระบบศักดินา เช่นในปี ค.ศ. 1874 ได้ทรงประกาศว่าทาสผู้ใดที่เกิดหลังวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1868 เมื่อถึงอายุ 21 ปี ก็จะได้รับอิสระ ในปี ค.ศ. 1898 ได้ประกาศพระราชบัญญัติยกเลิกสัมพันธภาพที่ชาวนาต้องสังกัดอยู่กับนาย พระองค์ยังได้ทรงปฏิรูประบบการปกครองประเทศ

ยกเลิกการพระราชทานตำแหน่งตามระบบศักดินา เปลี่ยนเป็นข้าราชการที่รับเงินเดือนแทน มีการจัดตั้งกระทรวงในส่วนกลาง ส่งข้าราชการจากส่วนกลางไปปกครองตามภูมิภาคต่าง ๆ ทางด้านศาลก็ได้ทรงมีรับสั่งให้ปฏิรูปเช่น กัน ได้มีการจัดตั้งกระทรวงยุติธรรมในปี ค.ศ. 1892 และด้วยความร่วมมือทางด้านกฎหมายจาก นายมาซาโอะ โทคิชิ นักกฎหมายจากญี่ปุ่นก็ได้มีการตรากฎหมายแพ่ง กฎหมายอาญา และกฎหมายเกี่ยวกับธนาคารขึ้น ทางด้านเศรษฐกิจ ได้มีการปฏิรูประบบภาษี มีการเก็บภาษีต่อหัวแทนส่วย ยกเลิกภาษีแบบเหมาจ่าย สร้างพระคลังเก็บภาษีในอัตราเดียวกัน ในด้านการทหารนั้น ได้จัดตั้งกรมทหารบกในปี ค.ศ. 1887 สร้างกองทัพประจำการสมัยใหม่ ในด้านการปฏิรูปการศึกษา เปลี่ยนแปลงการศึกษาที่สอนตามวัดที่เป็นแบบดั้งเดิม ในปี ค.ศ. 1872 ได้สร้างโรงเรียนแห่งแรกขึ้น ในปี ค.ศ. 1892 ได้มีการจัดตั้งกรมการศาสนา กระทรวงธรรมการ มีการทยอยเปิดโรงเรียนวิชาเฉพาะและโรงเรียนทั่วไป (โรงเรียนราษฎร) กล่าวได้ว่าการปฏิรูปของรัชกาลที่ 4 กับรัชกาลที่ 5 นั้น ได้ปฏิรูปลึกเข้าไปในระบบต่าง ๆ ปฏิรูปได้ลุ่มลึกและกว้างขวางกว่าการปฏิรูปแบบ “รณรงค์เพื่อการเรียนรู้จากฝรั่ง” (หยางฉูยิ่นตั้ง) ของจีน การปฏิรูปได้ช่วยธำรงเอกราชของชาติบ้านเมืองของไทยไว้ได้ ผลักดันให้ไทยเข้าสู่ขบวนการพัฒนาไปสู่ประเทศที่ทันสมัย อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 5 ทรงมีความคิดเห็นว่าการปฏิรูปเป็นงานของฝ่ายปกครอง การปฏิรูประบบการปกครองก็เพื่อเสริมอำนาจรวมศูนย์ของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังนั้นในปี ค.ศ. 1886 ที่มีขุนนาง 11 ท่านที่เคยได้รับการศึกษาในตะวันตกถวายฎีกายาว 60 หน้า กราบขอร้องให้ประเทศไทยปฏิรูประบบการปกครองโดยให้มีการร่างรัฐธรรมนูญ มีการเปิดสภา ให้มีคณะรัฐมนตรีนั้น จึงถูกปฏิเสธ รัชกาลที่ 5 ไม่ทรงปรารถนาที่จะให้มีการปฏิรูปการปกครองที่ลุ่มลึกยิ่งขึ้น ถึงขนาดมีการร่างรัฐธรรมนูญและให้การปกครองเป็นระบบประชาธิปไตย ขณะเดียวกัน พระองค์ยังมีได้ให้ความสำคัญในการพัฒนาอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม เมื่อถึงปลายศตวรรษที่ 19 การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์ การศึกษาของไทยยังอยู่ในมาตรฐานไม่ค่อยสูงนัก ซึ่งเป็นปัจจัยที่เป็นตัวถ่วงการปฏิรูปที่ลุ่มลึกและความคืบหน้าไปสู่ประเทศอันทันสมัย

4. ผู้นำในการปฏิรูปกับประสิทธิผล

อำนาจรัฐ คือ กลไกที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ฝ่ายปฏิรูปจำเป็นต้องควบคุมและใช้อำนาจรัฐในการขจัดของเก่าและริเริ่มสิ่งใหม่ ๆ จึงจะสามารถสร้างเงื่อนไขที่จะทำให้

ประเทศมีความเป็นสมัยใหม่ได้ แต่ด้วยเหตุที่ประเทศถูกปกครองด้วยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นเวลาอันยาวนาน ระดับการศึกษาของประชาชนต่ำ ความสำนึกที่อยากร่วมปกครองประเทศมีน้อย ดังนั้นฝ่ายที่จะปฏิรูปสามารถกุมอำนาจรัฐได้หรือไม่ คุณภาพของฝ่ายปฏิรูปกับท่าทีกษัตริย์ที่มีต่อการปฏิรูป ล้วนมีอิทธิพลมหาศาลต่อประสิทธิผลของการปฏิรูปทั้งสิ้น

ต่อไปนี้จะขอเปรียบเทียบโครงสร้าง คุณภาพและความสามารถในการกุมอำนาจรัฐของฝ่ายที่ทำการปฏิรูปของจีน ญี่ปุ่น และไทยในครั้งหลังของศตวรรษที่ 19

ฝ่ายที่ริเริ่มการปฏิรูปด้วยการ “รณรงค์เพื่อการเรียนรู้จากฝรั่ง” (หยางชวี่ยั้งตั้ง) ของจีนนั้น ที่สำคัญคือคนกลุ่มหนึ่งที่เป็นชนเผ่าฮั่นที่เป็นขุนนางท้องถิ่นที่ได้รับการแต่งตั้งให้กินตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ด้วยมีความดีความชอบในการปราบปรามขบถไทเปง อย่างเช่นแม่ทัพเจิ้งกั๋วฟั่นและแม่ทัพหลี่ฝงจิ้ง เป็นต้น แม่มีตำแหน่งเป็นถึงแม่ทัพ กุมอำนาจทหารประจำภูมิภาคไว้ในมือ แต่มีได้อยู่ในศูนย์กลางของอำนาจรัฐ ดังนั้นการปฏิรูปของพวกเขาจะถูกควบคุมและขัดขวางโดยกลุ่มคนที่เป็นอนุรักษนิยมที่กุมอำนาจรัฐที่มีพระนางซูสีไทเฮาเป็นหัวหน้า ทำให้การปฏิรูปดำเนินไปได้ด้วยความลำบาก ผู้นำในกลุ่มหยางชวี่ยั้งตั้งนี้เป็นคนที่เคยได้รับการศึกษาอย่างดีตามแบบฉบับของลัทธิขงจื้อ โดยเฉพาะได้รับอิทธิพลจากลัทธิขงจื้อแนวใหม่ที่รุ่งเรืองในสมัยซ้องและสมัยเหม็ง พวกเขาไม่เคยไปต่างประเทศ ขาดความรู้เกี่ยวกับประเทศตะวันตกและขาดวิสัยทัศน์ระดับโลก มีอายุค่อนข้างมาก ตอนเริ่มการรณรงค์นั้น เจิ้งกั๋วฟั่นกับจ้าวจงถั่งต่างก็มีอายุได้ 50 กว่าปี หลี่ฝงจิ้งอายุ 40 กว่าปีแล้ว ต่างเป็นคนมีความละเอียดรอบคอบเพื่อรักษาตำแหน่งของตน ไม่กล้าขัดใจพระนางซูสีไทเฮา ซึ่งทำให้การปฏิรูปยากที่จะบรรลุประสิทธิผลที่ได้ตั้งไว้ ส่วนการปฏิรูปอู่ชวี (อู่ชวีเหวยซิง) นั้น มีจักรพรรดิกวางชวี่ ขุนนางฝ่ายจักรพรรดิกับฝ่ายปฏิรูปที่เป็นปัญญาชนกลุ่มหนึ่งเป็นแกนนำ แม้กษัตริย์กวางชวี่จะมีราชศักดิ์เป็นถึงจักรพรรดิ แต่ทรงขึ้นครองราชย์ตอนพระชนมายุได้แค่ 4 พรรษา มีพระนางซูสีไทเฮาทรงเป็นผู้สับดับรับฟังข้อราชการก็อยู่หลังม่านตลอดเวลา พระองค์ไม่มีพระราชอำนาจที่แท้จริง ขุนนางฝ่ายจักรพรรดิที่พระองค์ทรงหวังพึ่งนั้นก็เป็นแค่ ฮั่นหลิน จิ้งชวี่ที่โตเต้ามาจากบัณฑิต เป็นฝ่ายขุนที่ไม่มีอำนาจทางทหาร ส่วนคังหิวเหวย เหลียงฉีเซา ถันชวี่ถงที่อยู่ในกลุ่ม “ปฏิรูปอู่ชวี” นั้นเป็นปัญญาชนหนุ่ม ความกระตือรือร้นมีเยอะ ประสบการณ์ทางการเมืองไม่เพียงพอ อีกทั้งขาดกุศโลบาย ช่วงหนึ่งร้อยวันที่คอยถวายนโยบายแต่จักรพรรดิกวางชวี่นั้น ใจร้อนจะให้สำเร็จจนดำเนินนโยบาย

ผิดพลาดหลายอย่าง ถูกฝ่ายอนุรักษนิยมที่มีนางชวสีไทเฮาเป็นแกนนำตอบโต้จนปฏิรูปล้มเหลว และแห้งตายแต่กลางคัน

กลุ่มพลังที่ทำการปฏิรูปในญี่ปุ่นนั้น มีจักรพรรดิเมจิกับชามูไรชั้นกลางและชั้นผู้น้อย กลุ่มหนึ่งเป็นแกนนำ ชามูไรหรือบูชิเหล่านี้ได้โค่นล้มการปกครองของบากูฟู กลายเป็นแกนนำอันสำคัญของอำนาจรัฐ พวกเขาเป็นกลุ่มผู้นำที่มีความเข้าใจสถานการณ์ของโลก มีประสบการณ์ในการต่อสู้ทางการเมือง มีความกล้าหาญ มีความเยาว์วัยและเป็นคนมีความกระตือรือร้นในการทำงาน ตอนจักรพรรดิเมจิทรงขึ้นครองราชย์นั้น พระองค์ทรงมีพระชนมายุ 16 พรรษา อำนาจรัฐอยู่ในมือของบูชิชั้นกลางและล่าง กลุ่มนี้ที่มาจากฮัน (แคว้นแคว้น) ทรงอิทธิพลในตะวันตกเฉียงใต้ คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เคยได้รับอิทธิพลจากตะวันตกก่อนเริ่มการปฏิรูปสมัยเมจิ อย่างเช่น อิโต ฮิโร บุมิ (ค.ศ. 1841 - 1909) และ อิโนะอุเอะ คาโอรุ (ค.ศ. 1835 - 1915) นั้น เคยไปเรียนหนังสือที่อังกฤษในปี ค.ศ. 1871 หลังการเริ่มการปฏิรูปได้ไม่นาน ผู้นำคนสำคัญ ๆ ในรัฐบาลจักรพรรดิเมจิอย่างเช่น อิวากูระ โทโมมิ (ค.ศ. 1825 - 1883) คิโด ทาคาโยชิ (ค.ศ. 1833 - 1877) โอคุโบะ โทชิมิชิ (ค.ศ. 1830 - 1878) และ อิโต ฮิโรบุมิ เป็นต้นนั้น เคยเป็นคณะทูตานุทูตออกเยือนยุโรปและสหรัฐอเมริกาถึง 12 ประเทศ ไปดูงานในประเทศเหล่านั้น ไปศึกษาระบบของตะวันตกเพื่อนำมาประกอบการกำหนดเป้าหมายและขั้นตอนในการพัฒนาประเทศญี่ปุ่น ตอนนั้นพวกเขาส่วนใหญ่มีอายุ 30 กว่า 40 ปี อยู่ในช่วงที่มีไฟแรงมาก พวกเขายังได้เชิญนักวิชาการอันลือชื่อเช่น คาโตะ ชิงะกิ และคาโตะ ฮิโรยุกิ เป็นต้น ไปถวายอักษรทางด้านการศึกษา ประวัติศาสตร์ นิติศาสตร์ แต่จักรพรรดิเมจิ ทำให้พระองค์ทรงมีโอกาสเรียนรู้มากขึ้น เป็นจักรพรรดิที่เป็นผู้นำในการปฏิรูปที่ทรงพระปรีชาสามารถองค์หนึ่ง พระองค์ทรงเป็นผู้ที่มีความรอบรู้และทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ของโลก กลุ่มผู้นำในการปฏิรูปของญี่ปุ่นมีความสนใจเรื่องกลยุทธ์ที่จะทำให้การปฏิรูปดำเนินไปอย่างมั่นคง พวกเขาได้ใช้อำนาจรัฐและพระบารมีของจักรพรรดิปราบปรามการก่อกบฏของกลุ่มตะวันตกเฉียงใต้ สามารถขจัดอิทธิพลของอนุรักษนิยมที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูป ทำให้การปฏิรูปดำเนินไปได้อย่างรวดเร็ว

ในการปฏิรูปของไทยนั้น กลุ่มพลังที่ทำการปฏิรูป คือ ฝ่ายปฏิรูปที่เป็นวงศาคนาญาติ โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข บุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่เคยได้รับการศึกษาแบบตะวันตก

รัชกาลที่ 4 ทรงทราบเรื่องราวตะวันตกจากหมอละและบาทหลวงสอนศาสนา พระองค์ยังได้ทรงจ้างนางสาวแอนนา (Anna) ครูสตรีชาวอังกฤษมาสอนภาษาอังกฤษและความรู้สมัยใหม่ให้แก่พระราชโอรสและพระราชธิดาและบุตรหลานเชื้อพระวงศ์ที่วัง ส่วนรัชกาลที่ 5 ที่ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษและวัฒนธรรมตะวันตกกับนางสาว Anna กับนาย Chandler บาทหลวงชาวอเมริกัน และทรงขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. 1868 ตอนพระชนมายุ 16 ชันษาแล้วนั้น เนื่องจากยังไม่ทรงบรรลุนิติภาวะ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จึงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในปี ค.ศ. 1871 ตอนพระองค์ได้ 18 ชันษานั้น พระองค์ได้ทรงเสด็จประพาสถึง 2 ครั้งที่ประเทศสิงคโปร์ มาลายา พม่า และอินเดียที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษกับชาวที่เป็นอาณานิคมของฮอลันดา เมื่อเสด็จกลับประเทศแล้วก็ทรงริเริ่มให้มีการปฏิรูปประเพณีเก่า ๆ เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงปกครองประเทศด้วยพระองค์เองในปี ค.ศ. 1873 แล้ว ก็เริ่มการปฏิรูปประเทศและค่อย ๆ ดึงเอาอำนาจต่าง ๆ มาไว้ที่ตัวพระองค์ เมื่อถึงทศวรรษ 1880 ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ (วังหน้า) และพระราชบริพารเก่า ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูปพากันสรวรคตและถึงแก่อสัญกรรมไปทีละคนสองคน รัชกาลที่ 5 ก็ทรงสามารถกุมอำนาจรัฐที่แท้จริงไว้ในตัวพระองค์ และมีกลุ่มदारुโณวาทสยามที่ส่วนใหญ่ประกอบด้วยเชื้อพระวงศ์ที่ทรงพระเยาว์คอยสนองพระราชโองการในการปฏิรูปประเทศ พระองค์ยังได้รับสั่งให้พระอนุชาและพระโอรสไปดูงานหรือไปเล่าเรียนในต่างประเทศ เมื่อบุคคลเหล่านั้นกลับมาประเทศไทยแล้ว ต่างก็ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบหน้าที่การงานอันสำคัญ ๆ เป็นหัวเรือใหญ่ในการปฏิรูปหน่วยงานที่ตนรับผิดชอบ อย่างเช่นในปี ค.ศ. 1887 ได้ทรงมีรับสั่งให้สมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปกรพระอนุชาที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศไปดูงานที่ประเทศอังกฤษ เมื่อกลับประเทศแล้วก็ได้ถวายแผนปฏิรูป ในปี ค.ศ. 1891 ได้ทรงรับสั่งให้กรมพระยาดำรงพระอนุชาไปดูงานยังต่างประเทศ เมื่อกลับจากดูงานแล้วก็ได้รับแต่งตั้งเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทำการปฏิรูปกระทรวงนี้ และพระองค์เจ้าจิระประวีติวรเดช พระโอรส เมื่อเสด็จกลับจากการทรงศึกษาในต่างประเทศแล้ว ก็ทรงได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมและทำการปฏิรูปการทหารของไทย ในปี ค.ศ. 1892 ได้มีการจัดตั้งคณะเสนาบดี ในจำนวน เสนาบดี 12 คนนั้น มีพระอนุชาอยู่ถึง 9 ท่าน รัชกาลที่ 5 เองได้เสด็จเยือนยุโรปถึง 2 ครั้ง ในปี ค.ศ. 1897 กับ ในปี ค.ศ. 1907 ทรงเสด็จไปทอดพระเนตรระบบการปกครองของตะวันตกด้วยพระองค์เอง เนื่องจากรัชกาลที่ 5 ที่ทรงเป็นพระประมุขในการปฏิรูปนั้นทรงมีความ

รอบรู้และมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล และสามารถทรงกลมอำนาจรัฐไว้ในพระหัตถ์ เป็นผู้ที่มีพระบารมีสูงส่ง อีกทั้งมีแกนนำในการปฏิรูปที่เป็นพระราชวงศ์ที่เคยได้รับการศึกษาแบบตะวันตกดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ คอยสนองพระราชดำริในการปฏิรูปประเทศ การปฏิรูปประเทศไทยจึงประสบความสำเร็จในระดับที่น่าพอใจระดับหนึ่ง

5. อุปสรรคในการปฏิรูปกับการพลาดโอกาสในการพัฒนาประเทศ

การปฏิรูปกับการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่นั้นเกี่ยวข้องกับระบบและโครงสร้างของสังคม การเปลี่ยนทัศนคติของคนในสังคมนั้น ๆ เป็นเรื่องที่จะกระทบกลุ่มอำนาจเดิมที่ต้องมีการจัดสรรผลประโยชน์ใหม่ ดังนั้นฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่เป็นตัวแทนของสังคมเก่าจะต้องพยายามหาทางต่อต้าน การปฏิรูปจึงไม่ใช่สิ่งที่ดำเนินไปได้อย่างราบรื่น จะเจออุปสรรค ต้องมีการขบเคี้ยวและต่อสู้กัน จะขบเคี้ยวถึงการต่อสู้ระหว่างกลุ่มอำนาจเก่ากับใหม่ในประเทศจีน ญี่ปุ่นและไทย ในช่วงที่ทำการปฏิรูป

ฝ่ายการรณรงค์ของหยางฉู่ยิ่นตั้ง (รณรงค์เพื่อการเรียนรู้จากฝรั่ง ที่มีพวกเจิ้งกั้วฟั่น หลีฝงจิง และจัวจวงถึงเป็นแกนนำ) นั้น ไม่ว่าจะทำการเปลี่ยนแปลงอะไรก็มักจะถูกกลุ่มพลังที่เป็นศักดินาที่ถือรั้นต่อต้านและติดขัดกับความคิดเห็นเดิมของผู้คนในประเทศเสมอ อย่างเช่นตอนรับสมัครนักเรียนเข้าศึกษาดาราศาสตร์กับคณิตศาสตร์ของถงเหวินกั้วนั้น ฝ่ายต่อต้านก็กล่าวหา ทำให้ผู้คนเกิดความไขว่เขวว่า “ไม่จำเป็นต้องไปเรียนรู้วิชาอันเหลวไหลของต่างชาติ” เลยทำให้ผู้สมัครเรียนน้อยมาก ในปี ค.ศ. 1872 ฝ่ายต่อต้านที่มีหัวดี้อั้วก็ประณามนโยบายต่อเรือของกลุ่มหยางฉู่ฟ่าย (หยางฉู่ยิ่นตั้ง) ว่า “อ้างว่าเป็นนโยบายอันยาวไกล แท้ที่จริงสิ้นเปลืองโดยใช่เหตุ” ในปี ค.ศ. 1880 มีการโจมตีโครงการก่อสร้างทางรถไฟว่า “เอาทุนไปให้ศัตรู” “ก่อกวนประชาชน” “ทำลายปัจจัยการครองชีพของประชาชน” บางครั้งถึงกับทำให้ผู้คนหวาดกลัวว่าเสียดวงไฟจะกระเทือนเจ้าที่เจ้าทางบนภูเขาและในแม่น้ำ ก่อกวนดวงวิญญาณของบรรพชน จะนำมาซึ่งมหันตภัย เป็นต้น ซึ่งเป็นความคิดเห็นที่มีผลทำให้ประเทศจีนพลาดโอกาสก่อสร้างทางรถไฟด้วยตนเองในทศวรรษ 1880 ส่วนเยาวชนที่ไปศึกษาอยู่ในสหรัฐอเมริกาถูกนายคู้เจียชานผู้ดูแลนักเรียนประณามว่า “อยู่ต่างแดนจนลืมกำเนิดตัวเอง มิได้เห็นครูบาอาจารย์ในสายตา” “จะเอาฝรั่งมาเปลี่ยนแปลงจีน” ผลก็คือพวกเยาวชนถูกเรียกกลับประเทศจีนจนหมดในปี ค.ศ. 1881 เสียการเรียนแต่กลางคัน นายกั๋วซงเต้าที่เคยเป็นทูตประจำประเทศอังกฤษนั้นถูกบังคับ

ให้ออกจากตำแหน่งขุนนางเพราะไปสนับสนุนให้เรียนรู้จากตะวันตก แม่อนุทินที่เขียนตอนเป็นทูตที่ได้แกะสลोकเตรียมจะพิมพ์แล้ว ก็ถูกทำลาย ด้วยสาเหตุต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ การปฏิรูปของฝ่ายหยางฉู่ฟ่าย (หยางฉู่ยิ่นตั้ง) จึงยากที่จะสัมฤทธิ์ผล

ส่วนการปฏิรูปผู้ซื้อของฝ่ายจักรพรรดิกวางซุและพวกคังหยิวเหวย กับนายเหลียงฉีเซาที่เริ่มในปี ค.ศ. 1898 (ปีฉู่ชวี) ซึ่งเป็นการปฏิรูปในระบบนั้น ยิ่งถูกฝ่ายฉางไว่ซึ่งระบบโบราณต่อต้านอย่างหนัก อย่างเช่น ผู้ที่ถูกปลดออกจากขุนนางเพราะมีการปฏิรูประบบขุนนาง และระบบการทหารนั้น มีความโกรธแค้นแบบมีอาชญากรรมร่วมโลกร่วมแผ่นดินกับฝ่ายปฏิรูปผู้ซื้อที่เดียว นโยบายที่จะยกเลิกการสอบเป็นขุนนางด้วยข้อสอบแบบ “ปาถุ่” ซึ่งเป็นการสอบที่ใช้กันมานานในราชวงศ์เซ็งนั้น ก็ถูกผู้ที่เตรียมจะสอบเป็นขุนนางอยู่แล้วรวมหัวกันต่อต้านอย่างหนัก ขุนนางท้องถิ่นหัวโบราณก็รับทราบพระบรมราชโองการเรื่องการปฏิรูปแบบชายผ้าเอาหน้ารอด เตะถ่วงล้ำซ้ำถึงขนาด “ไม่เคยปฏิบัติตาม” “ไม่เคยมีการกราบบังคลทูลเกี่ยวกับผลการปฏิบัติ” กลุ่มหัวดีอันถึงกับปล่อยข่าวว่า พวกคังหยิวเหวยจะ “ปิดตำแหน่งขุนนางในนครหลวง” “จักรพรรดิกวางซุถูกมอมเมาจนขาดพระสติ” เป็นต้น เจิงเหลียนผู้มีอิทธิพลในมณฑลหูหนานถึงกับถวายฎีกาให้ฆ่าคังหยิวเหวยและเหลียงฉีเซาที่เป็นหัวใจเสีย ฝ่ายต่อต้านการปฏิปะนั้นมีพระนางซุสีไทเฮาที่กุมอำนาจสูงสุดของรัฐอยู่เป็นหัวหน้า มีขุนนาง เสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ที่กุมกำลังทหาร ส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นกับผู้ที่ได้รับผลกระทบกระเทือนเพราะการปฏิรูปอย่างเช่นขุนนางนายทหารที่ถูกพ้นจากตำแหน่งคอยหนุนในการต่อต้านการปฏิรูป พวกนี้เป็นกลุ่มพลังเก่าที่ใหญ่โตมาก พวกเขาคุมอำนาจรัฐ อำนาจในการสั่งการทางทหาร อำนาจเศรษฐกิจ มีประสบการณ์ทางการเมืองมาก เชี่ยวชาญด้านกุศโลบาย ร่วมแรงร่วมใจกันกำจัดฝ่ายปฏิรูปผู้ซื้อ ทำให้การปฏิรูปที่ทำกันใหญ่โตในครั้งหลังศตวรรษที่ 19 ของจีนล้มเหลว พลาดโอกาสในการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่ไป

การปฏิรูปสมัยเมจิของญี่ปุ่นนั้น เผชิญกับแรงต่อต้านที่น้อยกว่าของจีน ฝ่ายอนุรักษนิยมที่มีปากฟูเป็นตัวแทนนั้นอ่อนแอมาก การปกครองก็จะพังโดยตัวมันเองอยู่แล้ว ฝ่ายปฏิรูปที่มีมุชิ (ซามูไร) ชั้นกลางและชั้นผู้น้อยเป็นแกนนำนั้น ได้เซิดซุเทโนโน (จักรพรรดิ) เป็นพระประมุขร่วมมือกับฮัน (แค้วน) ที่เข้มแข็งและที่ต่อต้านปากฟู เพื่องานใหญ่นี้ ฝ่ายปฏิรูปจึงมีฐาน มีกองทัพ อีกทั้งได้รับการสนับสนุนของพ่อค้า ชาวเมืองและชาวนา และด้วยการต่อสู้ด้วยอาวุธ

สามารถโค่นล้มการปกครองของบาอูฟู แต่หลังเริ่มการปฏิรูปแล้วก็มีแรงต้านทานเช่นกัน อย่างเช่นการขบถของนุซิบอูร์กันนิยิมที่ต่อต้านการปฏิรูปโดยมีไซง์ ทากาโมริ (เคยเป็นผู้นำสำคัญในการโค่นล้มบาอูฟู) เป็นตัวแทน ฝ่ายปฏิรูปได้ใช้อำนาจรัฐส่งกองทัพสมัยใหม่ไปปราบปรามอย่างไม่ปรานี บดขยี้กลุ่มขบถนี้ในสงครามเซออินัน (สงครามตะวันตกเฉียงใต้) ในปี ค.ศ. 1877 อย่างไรก็ตามความคิดของคักดินาเก่าก็ยังไม่ยอมอ่อนข้อเสียทีเดียว ในปี ค.ศ. 1877 ฝ่ายอนุรักษนิยมที่นำโดย นายโมโตตะ นางาซาเนะ (ค.ศ. 1818 - 1891) ได้โจมตีฝ่ายปฏิรูปว่า “ทำลายชนบประเพณี ทำให้เสื่อมศีลธรรม” บีบบังคับให้ฝ่ายปฏิรูปอ้างของเก่า ๆ ที่เป็นภาคเดนของคักดินาเดิมอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะพวกทหารนิยมนับวันจะแผ่ขยายอิทธิพลในญี่ปุ่น จนเปิดฉากรุกรานประเทศจีนและประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย ทำให้เกิดหายนะไปทั่ว นำโคกนาฏกรรมมาสู่ประชาชนญี่ปุ่นเองด้วย ทำให้การพัฒนาต้องสะดุดไปไม่น้อย

การปฏิรูปของไทยก็เผชิญกับแรงต้านทานเช่นกัน ตัวแทนของสังคมนิกายในไทยก็คือกลุ่มของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์กับกลุ่มของวังหน้า ตอนรัชกาลที่ 5 ทรงขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. 1868 นั้น ด้วยเหตุที่พระองค์ยังไม่ทรงบรรลุนิติภาวะ ก็เลยมีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จากตระกูลบุนนาคเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ และอย่างไรที่รัชกาลที่ 5 ทรงหวงรำลึกถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า **“เหมือนพระเจ้าแผ่นดินหุ่น มีศัตรูห้อมล้อมข้าพเจ้าทั้งในและนอกไว้ตลอดเวลา”**¹⁰ (ข้อความนี้ไม่ได้ตรวจสอบกับต้นฉบับ เป็นการถอดความจากที่ผู้เขียนอ้างจากที่แปลเป็นภาษาจีนแล้ว ผู้แปล) แม้หลังจากได้ว่าราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เองในปี ค.ศ. 1873 แล้วได้ระยะหนึ่ง อำนาจก็ยังอยู่ในมืออดีตผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในบรรดา 6 กระทรวง มีอยู่ 3 กระทรวงอยู่ในการควบคุมของคนในตระกูลบุนนาค แม้อดีตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินจะไม่ได้ต่อต้านการปฏิรูปอย่างซึ่ง ๆ หน้าแต่ก็ตั้งเงื่อนไขว่า การปฏิรูปต้องสอดคล้องกับผลประโยชน์ของพวกเขา ในฐานะเป็นวังหน้า กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงมีพระราชอำนาจมหาศาล ถึงขนาดมีจำนวนองครักษ์มากกว่าพระเจ้าแผ่นดินเสียอีก และเนื่องจากการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 กระทบกระเทือนผลประโยชน์ของกลุ่มนี้ พระองค์จึงทรงประหวังต่อต้าน จนถึงกับเกิดการปะทะกันระหว่างกองกำลังพระเจ้าแผ่นดินกับกองกำลังวังหน้าเกิดเป็น **“เหตุการณ์วังหน้า”** ในปลายปี ค.ศ. 1874 ถึงต้นปี ค.ศ. 1875 แต่ด้วยการสนับสนุนของดารุโณวาทสยาม จึงสามารถเอาชนะชนะได้ในที่สุด ฝ่ายกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญก็ทรงหลบหนีเข้าไปยังสถานทูตอังกฤษ และภายใต้การข่มขู่และต่อต้านของกลุ่มพลังเก่า รัชกาลที่ 5 จำต้องลล

การปฏิรูปชั่วคราว ไม่ได้มีการปฏิรูปขนานใหญ่ในช่วง 10 กว่าปี จนถึงปลายทศวรรษ 1880 เมื่อ วังหน้า และอดีตผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และขุนนางฝ่ายอนุรักษ์นิยมหลายท่านได้พากัน สวรรคตและจากโลกนี้ไปแล้วพลังต่อต้านจึงได้หมดไป พระองค์จึงทรงสามารถผลักดันการ ปฏิรูปอย่างขนานใหญ่ แต่การปกครองเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการศึกษาที่ยังล้าหลังของไทย นั้น เป็นตัวถ่วงอยู่ไม่น้อยต่อการปฏิรูป การที่การปฏิรูปยังไม่ได้เจาะลึก ไม่ได้มีการปฏิรูปให้การ เมืองการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย ปฏิรูปเศรษฐกิจเป็นแบบอุตสาหกรรม และให้มีการ ศึกษากันอย่างทั่วถึงนั้น ทำให้การพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศอันทันสมัยของไทยเป็นไปอย่าง เชื่องช้า

จากการศึกษาเปรียบเทียบอย่างคร่าว ๆ เกี่ยวกับการปฏิรูประหว่างจีน ญี่ปุ่น และไทย ในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น เราสามารถได้บทเรียนอันสำคัญทางประวัติศาสตร์ 3 ประการ ดังนี้

ประการที่ 1 ภายใต้แรงกระทบและการท้าทายภายนอกนั้น ต้องสามารถแปลงแรงกดดันเป็นแรงผลักดัน ต้องมีความสามารถในการเข้าใจสถานการณ์ของโลกดี สามารถปรับเปลี่ยน ให้เข้ากับกระแสของยุคสมัย รู้จักใช้โอกาสได้เหมาะสม มีอิสระในการเลือกทางเดิน สามารถ เอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้เป็นเงื่อนไขหลักเบื้องต้นในการรักษาเอกราชและบรรลุเป้าหมายในการพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศที่ทันสมัย

ประการที่ 2 ควรเลือกรูปแบบการปฏิรูปและพัฒนาประเทศให้ทันสมัยที่เหมาะสมกับ สภาพการณ์ของประเทศ กำหนดเป้าหมายปฏิรูปสังคมที่รอบด้านและต้องหมั่นปรับเปลี่ยน เจาะลึกและผลักดันขณะทำการปฏิรูป นี่คือการจำเป็นขั้นพื้นฐานในการปฏิรูป

ประการที่ 3 ต้องมีอำนาจการปกครองประเทศที่รวมศูนย์ กลุ่มผู้นำที่ปรึกษาสามารถ มี นโยบายที่หนักแน่น มาตรการที่คล่องตัว มีสถานการณ์ภายในและภายนอกประเทศที่มั่นคงและ สันติ สิ่งเหล่านี้เป็นตัวประกันอันสำคัญต่อการปฏิรูปและการพัฒนาประเทศให้มีความเป็นสมัย ใหม่

เชิงอรรถ

- 1 เสฟฟูเจิง “บันทึกการไปเป็นทูตที่อังกฤษ ฝรั่งเศส เบลเยียมและอิตาลี” หน้า 233, สำนักพิมพ์ เย่ลู่ซู่เซ่อ, 1985.
- 2 เจิงอวี่ “บันทึกปกิณกะของเซ็งป้อซี” ฉบับคัดลอก หอสมุดมหาวิทยาลัยปักกิ่ง.
- 3 ฟุจิมิ โชไต การก่อตัวของโลกเอเชียอาคเนย์” หน้า 60, ชุนจิซเซ, 1977.
- 4 หนานหยางที่เขียน คำนำ “ให้แก้วถูกจี้ไฉวไห่เพี้ยนอี่เจ” สำนักพิมพ์จ่ายซือถั่ง, 1855.
- 5 อี้ซิ่นและคณะ คำกราบบังคมทูล “ก้าดำเนนิเทศกิจรัชสมัยเสียนฟง” ฉบับที่ 71 สำนักพิมพ์ จงฝ่าซู่จี้, 1979.
- 6 คิมูระ มาซาชิ “ชีวประวัติอาจารย์โมริ” หน้า 12, คินโคโด, 1909.
- 7 คังหยิวเหวะ “ประวัติปฏิรูปญี่ปุ่น” คำนำ, ฉบับถวายฎีกา พิพิธภัณฑ์พระราชวังโบราณ ปักกิ่ง.
- 8 อี้เหวินเจิง, หม่าเจียจุ่น บรรณาธิการ “ประวัติปฏิรูปเมจิ” หน้า 335-356, สำนักพิมพ์ เหลี่ยวหนิงเจี้ยวอวี่ซู่ปานเซ่อ, 1987.
- 9 มหาดไทย “รวมบทความงานอนุสรณ์มหาดไทย 60 ปี” หน้า 146-148, กรุงเทพฯ, 1952.
- 10 แฮ่อเซินต้า “สังคมไทยดั้งเดิมกับข้อจำกัดของการปฏิรูปจุฬาลงกรณ์” วารสารเอเชียอาคเนย์ ฉบับที่ 3-4, 1988.

〈注〉

- ① 薛福成:《出使英法比四国日记》233页,岳麓书社,1985年。
- ② 盛昱:《盛伯羲杂记》稿本,北京大学图书馆藏书。
- ③ 藤间生大:《近代东亚世界的形成》60页,春秋社,1977年。
- ④ 南洋梯谦:《海国图志筹海篇译解》序,再思堂,1855年。
- ⑤ 奕訢等统计全局折,《筹办夷务始末(咸丰朝)》卷七十一,中华书局,1979年。
- ⑥ 木村匡:《森先生传》102页,金港堂,1909年。
- ⑦ 康有为:《日本变政考》序,北京故宫博物院藏进呈本。
- ⑧ 伊文成、马家骏主编:《明治维新史》355—356页,辽宁教育出版社,1987年。
- ⑨ 泰国内务部:《内务部60周年纪念文集》146—148页,曼谷,1952年。
- ⑩ 贺圣达:《泰国传统社会与朱拉隆功改革的局限性》《东南亚》1988年3—4期。